

Elden eller evigheten?

Materiella punctum i svenska museisamlingar från Kongostaten¹

Lotten Gustafsson Reinius

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusstudier

Stockholms universitet

S-106 91 Stockholm

Lotten.Gustafsson.Reinius@etnologi.su.se

Abstract

This article concerns collections, acquired by Swedes in the Congo State (1885-1908), and housed today at the Ethnographic Museum in Stockholm and the Museum of World Culture in Gothenburg. Museum items are approached in this article, not primarily as tokens of Congolese material culture, but as traces of cultural history involving Swedes as much as Congolese, and as points of entry to a critical museology. Drawing on case studies of collections created by men and women with differing roles in the colonial process, I discuss the ways in which artefacts have been selected, joined and charged with new functions and meanings in collections and museums of ethnography. My points of departure are a selected amount of objects that, analytically, have worked as what Roland Barthes (1980) calls punctum: the detail that disturbs and fascinates by force of seeming ungrammatical in relation to the larger context of which it forms part. Examining objects by hand, has allowed for an interpretive process inspired by all senses. By referring to the exemplified punctums as *material*, I want to stress the analytical and critical benefits to be gained by working with (virtually untouchable) museum items as multisensory phenomena.

Keywords:

Collections of Ethnography, Museum items, Materiality, Swedes in the Congo State, Punctum

Det var dags att gå ner i museimagasinen.² Givetvis finns praktiska skäl till att museernas samlingar ofta förvaras i källare. Men rörelsen bort från offentliga lokaler och ner i det bombsäkra och väl bevakade för också tanken till inträdet i ett kollektivt omedvetet: en mer eller mindre permanent destination för bortvalda eller omöjliga minnen. Också det oansenliga, trasiga, alltför obehagliga eller otympliga har en plats på hyl-

lorna. Intrycket av myllrande mångfald och mödosamma omsorger för att ordna den är närmast bedövande. Men föremålsförråden utgör inte bara en kontrast till det genomtänkta urvalet i montrarna på dessa sätt. Där byts också en – oftast – ensidigt visuell utställningsvärld mot en som är multisensorisk.

Före den tid mot slutet av 1800-talet när de stora nationella museerna öppnade

sina portar för allmänheten (Bennett 1995) hade det sinnliga hanterandet av föremål en självklar del i umgänget med publika samlingar. I kuriosakabinetten intresserade sig den exklusiva publiken inte bara för hur tingen från de avlägsna länderna såg ut, utan också för hur dessa saker luktade och kändes när man tog dem i händerna (Classen & Howes 2006:201-202). Dagens museiföremål däremot är väl bevakad och omvårdad statsegendom, omgärdade av regler och tabun. Medan allmänheten välkomnas till utställningarna, är inträdet till magasinerna begränsat och villkorat. Det markeras närmast rituellt: också som forskare utrustas man med stränga förhållningsorder och vita bomullshandskar, utan vilka tingen inte får beröras.

Under en inventering av föremål från områden kring Kongofloden, bevarade vid svenska etnografiska museer, fick jag möjlighet att arbeta konkret med insamlade objekt.³ Den här artikeln handlar om några av de analytiska möjligheter som öppnade sig i och med det. Som Johannes Fabian (1998:79) påpekat är närvaron av etnografiska samlingar på museer i Europa ett fenomen som i sig ropar på tolkning, eller som han uttrycker det "ger tanken någon-ting att äta". I likhet med andra etnografiska föremål har de svenskkongolesiska samlingsobjekten historier som präglas av drastiska funktions-, värde- och betydelseväxlingar: i vissa fall har de passerat i närmast stafettliknande lopp mellan olika ägare och sammanhang. Genom att jag främst intresserat mig för hur de fogats in i nya helheter av svenska museer och samlare, sällar jag mig till ett forskningsfält som kanske bäst kan beskrivas som kritisk museologi (Thomas 1991, Kirshenblatt-Gimblett 1998:17-78, Wastiau 2000). Mitt bidrag till detta är delvis av metodisk natur. Jag vill plädera för de analytiska poängerna med att

fokusera museisamlingar som materiella och sinnliga fenomen. Vad händer om man som forskare bryter det sällsamma och historiskt situerade tillstånd av oberörbarhet som museiföremålen hamnat i? Kan ting avge vittnesmål på ett sätt som kan komplettera – eller till och med utmana – skrivna ord? Hur kan rent materiella egenskaper som hållbarhet och förgänglighet, tyngd, form och yta bidra till analysen?

På *Etnografiska museet* i Stockholm och *Världskulturmuseet* i Göteborg bevaras idag cirka 10 000 föremål från områden inom vad som idag heter Demokratiska republiken Kongo.⁴ Utöver dessa museisamlingar finns runtom i Sverige ett ansevärt antal i privat ägo, på regementen och missionsförsamlingar (Silow 2005). I ett jämförande europeiskt perspektiv är detta inga väldiga mängder. De förgiftade pilarna, maskerna, konstfullt flätade korgarna, kalebasserna och alla andra kongolesiska bruks- och kulturföremål som hamnat i Sverige utgör bara en bråkdel av den närmast svindlande mängd som fördes från Centralafrika till Europa, i kölvattnet av den intensifierade kolonisationen från slutet av 1800-talet (Schildkrout & Keim 1999). Till Sverige kom flertalet genom samlare verksamma i Kongostaten (1885-1908).

I museiarkiven fann jag några kortfattade noteringar om vilken sorts möten och transaktioner som gjort att de hamnat i svenskar-nas händer. En stor träskulptur, fullkomligt perforerad av islagna järntenar och spikar, hade donerats av en svensk missionär som uppgett att den var "skänkt frivilligt av ägaren Lufvilu när denne blev kristen."⁵ Om en mindre figur, med fjärrskådande vita ögon av glas och så liten att den kunde gömmas i en knuten hand, stod skrivet att den var "tagen i strid" av en svensk officer från någon eller några som (uppenbarligen förgäves) erbjudit två slavar för att få tillbaka den.⁶

Kongostaten var hårt kritiserad redan i sin samtid, framförallt för det systematiska tvångsarbetet som genomdrevs med våldssamma metoder som stympning och kidnappning av arbetares anhöriga. Missförhållandena har fått förnyad och mer allmän uppmärksamhet under senare år. Ett antal böcker, filmer och utställningar har gjorts på temat. Mest känd är kanske Adam Hochshilds indignerade populärhistoriska skildring *King Leopold's ghost* (1989).⁷ Den förnyade fokuseringen har skapat alternativa berättelser och motberättelser, nya hjältar, skuldbördor, offer och gemenskaper. De förskjutningar av identiteter som skapas i denna förhandling förtjänar en egen analys i ett sammanhang med större utrymme för utvecklingar. Här ska bara konstateras att också denna artikel kan sägas ingå i och tala till en större minnespolitisk process.⁸

I retoriken var Kongostaten en oberoende fristat där filantropiska och ekonomiska projekt från "alla civiliserade nationer" var välkomna. Till skillnad från tidens nationellt definierade kolonier var den knuten till en enskild person, den dåvarande belgiske kungen Leopold den II:e. Först efter hans död tog Belgien över. Kolonisationsprocessen var beroende av Leopolds samarbete med upptäcktsresanden Henry Morton Stanley, som färdats över den afrikanska kontinenten och funnit seglingsbara leder till vad som tidigare uppfattats som oåtkomliga områden. Att Berlinkonferensen (1884–85) godkände projektet berodde delvis på att det presenterades som en möjlighet för grupper som annars skulle ha blivit "lottlösa" i den famösa huggsexan om Afrika. Som nationer deltog de nordiska länderna inte i Kongostaten, men över ett och ett halvt tusen nordbor gjorde det som individer (t.ex. Tygesen 2005 eller, för dåtida och individbaserade rapporter, Jenssen-Tusch 1902–1905). För många var det en chans att få del

av en ny arbetsmarknad och en framväxande självbild av europeisk överlägsenhet. Periodvis utgjorde skandinaverna Kongostatens tredje största europeiska grupp, efter belgare och italienare (Axelsson 1970:218).

Svenskarna tillhörde dem som blev aktivt enrollerade, bland annat som sjömän och officerare i Kongostatens armé. Ett hundratal svenska ungdomar sökte sig också till "hedningarnas, dödens och kallelsens land" övertygade om att spridandet av evangelium var en förutsättning för Kristi återkomst. Uppenbarligen verkade dessa kongofarare i skilda roller. Medan somliga deltog aktivt i omvittnade brutaliteter tillhörde andra skaran av kritiker, bestående framförallt av missionärer som stod i en relativt fristående, och inte alltid friktionsfri, relation till det koloniala styret (Lagergren 1970). I alla dessa grupper fanns samlare vars föremål hamnat på de nämnda etnografiska museerna. För att begränsa inventeringen av de svensk-kongolesiska samlingarna något beslutade jag, och antropologen Carl-Axel Silow som jag samarbetade med, att göra jämförelser mellan ett mindre urval förvärv, gjorda av personer med olika roller: fyra missionärer, en sjökapten och en officer. Av deras aktiviteter och agendor i Kongostaten kommer jag inte att kunna ge mer än fragmentariska inblickar. Vad jag vill är istället att ge ett bidrag till en analytisk och metodisk diskussion om hur man kan tolka deras materiella spår. Artikeln innehåller fem exempel på hur möten med föremål ökat min förståelse för den etnografiska samlingen och samlandet som kulturhistoriska fenomen.

Bildstörtare och bevarare

Ett av de många föremål från nedre Kongo som ingår i samlingarna är ett halsband.⁹ Innan det hamnade i min hand och berätt-

telse hade det passerat många andras. Troligen har smycket trätts och invigts av en *nganga*, en traditionell rituell expert. Glaspärlornas röda färg och hänget, som består av en leopardtand, tyder på att det skapats för att signalera den status och makt som tillkommer hövdingar i släkter associerade med djungelns stora kattdjur. För nästan jämnt hundra år sedan såldes det till dåvarande etnografiska museet i Göteborg, av en svensk missionär.

Enligt en uppgift i arkivet hade denne Svante August Flodén räddat smycket undan ett bål av "två tusen avgudar". Av hans memoarer, "*Tata' Flodén berättar*

Kongominnen"(1933:165-167), får vi veta något mer. Missionären förde inte bara smycket i säkerhet. Han var också den som anlade branden som hotade det! Med den vane predikantens sinne för dramatik beskriver Flodén hur människor i alla åldrar hade samlats för att se hur, vad han såg som hedendomens paraferalia, förgjordes vid missionsstationen i Kibunzi. I veckor hade knyten, skulpturer och andra kraftladdade föremål hopats där, skänkta av omvända, eller omvända in spe. Det rörde sig om genomtänkta kompositioner, uttryck och ingredienser, tidigare omsorgsfullt hanterade och anlitade för att åkalla

Ännu ett bål, där kraftladdade objekt offras till elden.

Foto: Edward Karlman i Kingoyi 1912 eller 1913.

Digitalt bearbetad av Tony

Sandin, Etnografiska museet. Kopia av bilden

från Svenska Missionskyrkans arkiv.

skydd och läka, söka sanning och hämnas. Nu skulle de utsättas för det stora provet! Flodén och de andra svenska missionärerna vid stationen hade nämligen ramat in evenemanget som en kraftmätning mellan konkurrerande sorters andlighet, mellan det nya och traditionella. Den retoriska frågan gällde vad man skulle dra för slutsats om det visade sig att dessa rituellt invigda ting kunde offras till elden utan andevärldens ingripande: Nog vore väl det ett tecken på att Kristus makt var oändligt stor? Om allt brann upp utan att någonting farligt hände så kunde man väl enas om att gå över till den nya läran?

När lågorna tog sig sökte somliga skydd bakom husen eller i det höga gräset. Flodén erkänner att han själv blev betänksam när dolda ingredienser – som krut, fågelägg och ormhuvuden – började explodera och avge olikfärgad rök. Men allt gick som han hoppades! Snart sprang småpojkar och sparkade övermodigt i den pyrande högen av aska. På det hastiga och definitiva sätt som eld konsumerar brännbara ting, upplöstes och förintades här ett stort antal verktyg och insignier associerade med etablerade kulturella ordningar och läror. Enligt Flodén blev det startskottet för ”den stora Väckelsen!”

En sådan bakgrundshistoria bidrar förstås till att väcka intresse för ett föremål. Men när jag undersökte halsbandet hände också det omvända; de visuella och taktila intryck jag fick försköt och fördjupade min förståelse av berättelsen. Halsbandet är ett av de föremål jag upplevde som vad jag valt att kalla ett *materiellt punctum*. Begreppet är inspirerat av en uppdelning Roland Barthes (2006:43–46) gör i sitt kända resonemang om att analysera fotografier. Barthes tolkningsteori betonar samspelet mellan visuella uttryck och de känslomässiga och subjektiva reaktioner dessa väcker.

Han skiljer på *punctum* och vad han kallar *studium*. Det senare ser han som det mer vanemässiga sättet att studera något, utifrån ett slags någorlunda engagerad och kulturellt inlärd kompetens. Punctum i sin tur är vad som bryter detta bekväma tillstånd och manar till en annan sorts analys. Det kan handla om en detalj som stör ordningen och inte tycks stämma. Ordet spelar på latinets dubbeltydighet: punctum syftar både på en *punkt* i den större helheten och på ett penetrerande och sårande *stick* (Barthes 2006:44). Någonting träder plötsligt fram ur bilden, sticker av, provocerar och fascinerar, nästan som om det insisterade på något.

Barthes mest drastiska poäng är att punctum innebär en särskilt fruktbar analytisk impuls, en möjlighet att komplettera och överskrida studium. Man kan förstås bortse ifrån vad som stör den tillfälliga ordningen: så gör man väl oftast med sådant som spökar. Går man den motsatta vägen, och utgår ifrån det avvikande och subjektivt pockande, väntar en annan möjlighet: en ingång till de underliggande grammatiker som döljs av den uppenbara ordningen.

I min undersökning av halsbandet utgjorde *föremålsnumret* i sig ett punctum. Det hade ristats in med särskilt hållbart bläck och placerats direkt på smyckets centrala hänge, på den vilddjurstand som en gång utgjort en symbol för styrka och makt. Siffrorna, som både fanns på fram- och baksidan, fäste och identifierade objektet i ett nytt ordnande system. Den hållbara markeringen transformerade tinget till en av de pusselbitar som får och ger legitimitet av museets väldiga taxonomi. Vad jag i vardagens studium kunde ha uppfattat som en självklar praktikalitet, tycktes mig plötsligt brutalt och betydelsebärande. De skrivna tecknen omvandlade inte bara det forna hövdingasmycket till den unika

Halsbandet som räddades undan elden av missionär Flodén.

Föremål nr. 5755 i samling nr. 2837, Världskulturmuseet, Göteborg. Foto: Ferenc Schwetz.

punkt i ett koordinatsystem, där samlingsnumret 2837 möter accessionsnumret 5755. Det ristade också effektivt ut och över dess tidigare identitet, skoningslöst och definitivt som en tatuering eller ett ärr.

Barthes fokuserar fotografiernas visuella aspekter. Genom att benämna mina exempel på punctum *materiella* vill jag betona att de analytiska impulser objekten

givit har varit intersensoriska: samtidiga och sammanflätade upplevelser av dofter, syn-, hörsel- och känselintryck (jfr. Howes 2005:7-12). När jag höll i halsbandet kunde jag, genom det tunna tyget i museimannens typiska vita handskar, tydligt känna glaspärlornas glatthet och smyckets ansenliga tyngd. Det taktila intrycket utgjorde i sig ett materiellt punctum som

väckte mig ur studiums monoton. Vad som slog mig med ett slags plötslighet – när jag först lyfte det – var att ett så pass hårt och tungt föremål inte självklart var brännbart. Och följaktligen, att Flodén, oavsett hur det egentligen förhöll sig med det, borde ha kunnat dra en liknande slutsats. Misstanken var drabbande: kanske räddades halsbandet inte från elden för att det uppfattades som alltför värdefullt att förstöras, utan för att det utgjorde ett hot mot den ödesmättade iscensättningen. Vem vet hur den stora kraftmätningen i Kibunzi skulle ha avlöp om något föremål visat sig stå emot lågorna? I hundra år hade halsbandet bevarat en hemlighet: Flodén litade inte mer på sitt prov än att han undantog ting som kunde ha riskerat det.

Ytterligare ett materiellt punctum, som kom att kasta ljus över samlandet som fenomen, mötte mig i en samling, donerad till dåvarande Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm 1906 av missionärssamlaren Karl Edvard Laman. Där fanns ett litet antal skulpturer som både kändes och såg ut på ett sätt som förvånande.¹⁰ Istället för den sträva och oregelbundna struktur som kännetecknar oslipat, snidat trä gled fingrarna över en hård och blank yta. De små skulpturerna var täckta från topp till tå av en genomskinlig fernissa som gav upphov till ett antal teorier och gissningar bland museipersonalen. Ingen hade sett något liknande på den här typen av föremål. Var fernissandet en ålderdomlig konserveringsteknik eller ett sätt för tidens museimän att göra figurerna mer visuellt anslående inför en utställning? De snidade kropparna blänkte suggestivt, lite som våt hud. Kunde den europeiska ytbehandlingen ha förts på av en uppfinningsrik nganga i Kongo? Eller var det ett spår av samlaren?

Ett brev från Laman till Erland Nordenskiöld, dåvarande intendenten för

den etnografiska avdelningen vid riksmuseet, innehöll svaret.¹¹ Där förklarade samlaren att några av de föremål han beslutat att donera till museisamlingarna hade fernissats av honom själv, eftersom han först tänkt använda dem ”som prydnader i mina rum”. Tonen i brevet är urskuldande. Uppenbarligen var Laman medveten om att föremålens värde som exempel på autentisk och orörd primitivitet hotades av tilltaget. I sina skrivna råd till samlare hade Nordenskiöld inpräntat behovet att åtskilja ”europeiskt inflytande” och ”den ursprungliga inhemska kulturen” (Nordenskiöld 1906:3). Museimannen hade involverat personer i den så kallade ”yttre missionen” i museets verksamhet som ett led i ett långsiktigt projekt. Han drömde om att skapa ett autonomt etnografiskt museum, specialiserat på, som han uttryckte det ”den mänskliga kulturens första steg på utvecklingens väg” (Nordenskiöld 1906:1). Missionärerna, som ju både befann sig vid och själva förflyttade förändringens front, ansågs särskilt lämpliga att finna vad som med det rådande evolutionistiska synsättet betraktades som primitivt, ålderdomligt och utdöende.

Karl Edvard Laman är kanske den mest namnkunnige av de svenska, etnografiskt verksamma Kongomissionärerna (Söderberg 1985). Han har inte bara lämnat ovanligt stora samlingar efter sig utan också essäer om trosförhållanden i nedre Kongo och – vad som är än mer unikt – handskrivna dokumentationer av kongolesiska evangelister som Titus Makundu och Sila Nimba.¹² Laman är också känd för sitt språkliga arbete. Tillsammans med sina kongolesiska medarbetare ägnade han år åt att omvandla den lokala dialekten i den trakt där Svenska missionsförbundet anlade sitt fält i slutet av 1880-talet, till skriven kikongo. Också insamlandet ingick i detta

Skulpturerna med den ovanliga fernissan. Ur samling 1906.46, Etnografiska museet i Stockholm. Föremålsporträtt av Tony Sandin.

projekt där föremål och ord tycks ha fungerat som varandras referenser. När Laman förärades ett hedersdoktorat för arbetet var det belysande nog i teologi: det yttersta syftet med det enorma arbetet var att översätta Bibeln till folkspråket.

Lamans förvärv domineras av objekt från det andligas sfär, som så kallade *minki-*

si (på kikongo, singularis *nkisi*). Om de komplexa system av betydelser, genealogier, tabun och rituella praktiker som är förbundna med dessa kraftladdade objekt finns åtskilligt mer att berätta än vad som ryms inom ramen för det här resonemanget. Konsthistorikern Wyatt MacGaffey som fördjupat sig i detta bland annat

genom studier av Lamans samlingar (Mac Gaffey 1991, 1994) påpekar bland annat (1994:27) att termen minkisi samtidigt syftar på avlidna förfäders personifierade andar och på de konkreta kompositioner genom vilka dessa görs närvarande och möjliga att kommunicera med. Även när föremål av denna typ, i likhet med de fernissade skulpturerna, är antropomorfa (vilket de inte alltid är) kan de nog inte förstås som representationer i första hand. De är – och skapar – *sammanhållanden* av åtskilda världar. Det rör sig om en kategori av objekt som ifrågasätter den konventionella uppdelningen mellan andligt och materiellt.

När sådana kraftladdade föremål från "missionsfältet Kongo" visades upp offentligt i Sverige väckte det starka reaktioner, allt från välvilligt beklagande till avsky och förfäran (Östberg 2002, Gustafsson Reinius 2005). De fernissade skulpturerna ställdes ut 1907, på den stora etnografiska missionsutställningen som kurerats av Nordenskiöld. Samma år som Svenska Missionsförbundet i Kongo klubbade igenom förbud för nya församlingsmedlemmar att ägna sig åt umgänge med anfäder¹³ gjorde verktyg som använts för sådana ändamål publiksuccé som illustrationer av "mänsklighetens första barndom" och "hedendomens mörker" i Stockholm (Gustafsson Reinius 2005:17-22). Vid samma tid började konstnärer som Picasso visa uppskattning för de kongolesiska skulpturernas slående expressivitet.

När samlaren och missionären Laman (1907:39) beskriver skulpturer av denna typ, är varje inslag av estetisk uppskattning eller begär emellertid frånvarande eller möjligen, med ett psykologiskt synsätt, förträngda och maskerade som motvilja. Det sakliga anslaget till trots ekar hans text av samtida värdehierarkier och diskurser: mis-

sionens fördömande av det hedniska, evolutionistiska hypoteser om primitiv konst och möjligen mer implicit, den växande rasismens typifiering:

Statyetterna äro människofigurer av trä, klumpigt och grovt utskurna, prydda med pärlor, snäckor, inslagna järnbitar, stift m.m. samt ofta tatuerade. De äro ohyggligt fula med oformligt stora huvud och liten kropp samt krokiga knän. Andra delar af kroppen äro också oproportionerligt stora, såsom öron, hals, händer och fötter. (Laman 1907:39)

På väggen i samlarens arbetsrum kunde föremålen ha varit statussymboler, en referens till de samtida borgerliga hemmens symmetriska vapentroféer och monument över Lamans egen klassresa, från fattigdom till hyllad vetenskaplig status. Om man inte gör halt inför att analysera tingens konkreta och sinnliga *tingslighet* kan man ana något mer. Den tunna och transparenta hinnan förhöjer objektens sevärdhet samtidigt som den stänger en annan möjlighet. Flera av figurerna bär spår av det dagliga och upprepade rituella hanterande som enligt traditionen krävdes för att hålla kontakten med det andliga ofarlig och vid liv. De är patinerade av vätskor de gnidits med, av tuggade kolaböror, palmvin, saliv och en sorts kåda som också använts för att fästa och dölja ingredienser. Flytande har föda överförts från levande kroppar till materiellt närvarande andar. Fernissan är också en (före detta) vätska, men har blivit en hinna som stelnat och stannat vid tingets yta. Med sin heltäckande och omslutande svepgest tycks den sluta alternativa kanaler och förändringsmöjligheter. Det tidigare mediet mellan andligt-materiellt framstår åter som ett mer entydigt föremål.

Men fernissan är också ett spår av en beröring av ett försiktigt slag. Den varsamma akten att täcka dessa ting – att döma av de omålade undersidorna har figurerna varit upprätt placerade när de bemålats med små, kontrollerade penseldrag – reflekterar en uppmärksam och intensivt närvarande hållning. Tanken går till en iakttagelse av Bruno Latour (2002:15): att varje intensivt bildstörtande tycks följas av intima och ömsinta sätt att hantera och i vissa fall till och med dyrka fragmenten av vad som förstörts. Enligt filosofen är omsorgen i att samla, bevara och skydda spillror intimt förbunden med ikonoklasm. Som nämnt tog Laman avstånd och ställning till skulpturerna på ett tydligt och negativt sätt i sin skrivna beskrivning. I fernissandet kunde han däremot dröja i handlingens mer generösa ambivalens. Med penseln gick de kraftladdade föremålen att hålla i utan att riskera direktkontakt med vad som kanske skapade åtrå eller rädsla. Den blanka beläggningen fungerar på ett likartat sätt som ett monterglas: föremålet lyfts ur vardagslivets intima hantering och slitage och in i en oberörbar konserverad frusenhet. En tydlig och definitiv gräns blir också rest mellan nya och tidigare funktioner och ägare, ett skydd för beröring med det annorlunda och okända, som tillåter en ny sorts hantering. Så skulle man kunna förstå missionärernas samlande, men också de större institutionella fenomen dessa kommit att uppgå i. Liksom i fallet med Flodén och halsbandet blir vi påmind om att bildstörtare och bevarare kunde var identiska.

Dolda och uppvisade samlarporträtt

Jämförelsen mellan samlingar av olika personer bekräftade, inte oväntat, att förvärv-
en speglade samlarnas aktivitetsfält (jfr.

Cannizzo 1998:153-166). Vad mer, var och en tycks ha intresserat sig i första hand för sådant som stod i centrum för – och konkurrerade med – deras egen verksamhet. Missionärssamlingarna var sålunda fulla av religiösa objekt medan militärernas dominerades av vapen. Axel Svinhufvuds förvärv, med stridshorn av elfenben och en stor mängd olika sorters ornerade vapen, framstår i ljuset av detta precis som vad man kan vänta av ett aristokratiskt befäl i kolonialmaktens tjänst.¹⁴ Ändå fanns där något som tycktes avvika: bland hedrande gåvor och vapentroféer utgjorde ett par slitna skor samlingens materiella punctum.¹⁵

Axel Svinhufvud verkade i Kongostatens armé *La Force publique* mellan 1893–1896. Det var förstås meriterande för en karriär i den svenska armén att ha erfarenhet av verklig strid och vid hemkomsten fick den unge officeren ta emot en tapperhetsmedalj av guld ur kung Oscar den II:s hand. Mer än hälften av det femtiotal svenska officerare som tog värvning i Kongostaten avled innan de kom hem, nästan alla som följd av sjukdomar (Tygesen 2005:57). Att ha överlevt en treårig så kallad *terme* i Kongostatens armé framstod i vissa kretsar vid denna tid som något av en manbarhetsrit. Av memoarerna *I Kongostatens tjänst* (1942) framgår att Svinhufvud, åtminstone i sitt berättade minne, levde mycket av myten. Nyanländ till hamnstaden Boma hade han fått frågan om var han ville bli placerad. Svaret var tveklöst, ett eko av reseberättelsernas koloniala poetik: "Så långt in i kontinenten som möjligt!" (Svinhufvud 1942:47). Och han fick som han ville. Långa färder i "infödingskanot", dagslånga vandringar där man fick hugga sig fram i det meterhöga gräset med machete.

I ljuset av hur ärrad och matt Svinhufvud var vid hemkomsten framstår den

mödosamt hemförda samlingen som något av en överlevnadstrofé. I memoarerna konstateras med omisskännlig triumf: "Däremot medförde jag en stor, mycket vacker samling etnografiska föremål, som jag turligt nog fick oskadd hem." (Svinhufvud 1942:221). Bedriften var delvis en förtjänst av bärare, som forslat 25kg:s bördor i många heta mil och av en välvillig kapten på faderns rederi, som gått med på att ta alltsammans den sista sträckan till Stockholm från Antwerpen. Samlingen ger ändå ett slags mått åt officerens färd: varje objekt vittnar om ett uppehåll på resan och om möten. Men varför fick han för sig att spara de ingångna gamla skorna? Och änkan att donera dem? Enligt vilken logik förtjänade det uppenbart utslitna sin plats bland allt som var praktfullt och blänkande?

Jag blev stående konfunderad och höll dem i handen. Enligt katalogen hade skorna burits av samlaren själv. Den kvardröjande formen av en fot gjorde hans frånva-

rande kropp plötsligt slående närvarande. Svaga dofter av läder och människa kunde förnimmas och av slitaget på sulan gavs en aning om samlarens gångstil. Det är förstås inte utan orsak som slitna skor är välanvända sagomotiv. Mer trovärdigt och tydligt än något annat i samlingen förmedlade de vägens längd och resan som erfarenhet. Här fanns de spår av tid och nedbrytning som allt det skinande och blanka förteg. Som Johannes Fabian (1983) betonat, är många koloniala reseberättelser formulerade i tillstånd gränsande till vansinne: präglade av extrem utsatthet, feber, drogpåverkan och förvirring. I sina minnesberättelser snuddar Svinhufvud flera gånger vid det svåra och skuldinfekterade, men ryggar tillbaka innan det blir mer utsagt. Om deltagandet i straffexpeditioner mot byar noteras till exempel, liksom som i förbigående, att dessa var "till synes oskyldiga". Kanske förtjänade de utgångna persedlarna sin plats i hans samling också för att de förmådde

De slitna skorna i Svinhufvuds samling. Föremål 1943.1.41, Etnografiska museet. Föremålsporträtt av Tony Sandin.

uttrycka åtminstone något av allt det som inte rymdes i den samtida hjälte-diskursen? Skorna var av en arabisk typ som allmänt kan ha burits i området där han stannade längst och till trots av den koloniala ordningen fann nära vänner i jämnåriga – och högättade – lokala hövdingar. De vittnar alltså också om en tillvaro som var delad och förenande, kanske till och med mer än vad som ansågs passande i den koloniala kontexten. Kanske överlät samlaren minnen, som av olika anledningar var svårformulerade, till en plats där de var säkrare för åtkomst och kritik än om han klätt dem i ord; han anförtror somligt åt de tysta och långsamma tingen. Utan att underminera dess auktoritet gjorde skorna hjältebe-rättelsen dubbelbottnad.

När jag berättade om mitt fynd på museet bekräftade erfarna kollegor att utslitna skor inte alls är ovanligt i samlingar av långväga resande. Det dröjde inte heller länge innan jag fann fler exempel, i samlingar av manliga kongofarare.¹⁶ Att det rör sig om en konvention tycks bekräfta att den etnografiska samlingen var en någorlunda etablerad genre: en materiell motsvarighet till tidens skrivna reseberättelser och med en liknande betoning av fysiska prövningar och rumliga avstånds överbryggande. I kraft av personliga, kroppsliga avtryck tycks de egna, under färden burna, skorna ha fungerat som den signatur, genom vilken samlarna länkade sig till och gav auktoritet åt sina maskulint och heroiskt kodade verk.

Axel Svinhufvuds samling donerades till etnografiska museet i Stockholm av änkan strax efter hans död: en sista och storstilad aristokratisk gest. Som Marcel Mauss (1990) gjort oss uppmärksamma på är en gåva aldrig fri: den generösa donationen ingick som ett led i en serie transaktioner där erkännanden och andra värden bekräftades och byttes. Medan samlarens

personliga minnessaker försvann utom släktens räkhåll och in i magasinens mörker lyftes hans namn ut i offentligt ljus och bereddes en säkrad plats för framtiden.

En genomgång av generalkatalogen visar att rollen som tacksamt erkänd och ihågkommen samlare främst tillkommit män. Fram till 1930-talet, när en försiktig ökning av kvinnonamn märks, omnämns bara en handfull kvinnliga samlare i arkiven. Först på 1970-talet ändras konventionen, genom att man börjar namnge vissa donationer efter båda parterna i gifta par.¹⁷ Frånvaron i arkiven behöver förstås inte betyda att kvinnor som samlade var frånvarande i realiteten, men etnografiskt samlade tycks ha varit mer möjligt för kvinnor som aktivitet än som identitet. Det framstår som symptomatiskt att jag fann förvärv av en kvinna, som visade sig tillhöra de tidigaste och mest aktiva av de samlande svenska missionärerna i Kongostaten, i en samling som var donerad av den kände anatomiprofessorn Gustaf Retzius. Noteringen om ett par små byxor av skinn, sålda till Retzius av en fru Walfridsson, var punctum som satte mig på spåret.¹⁸

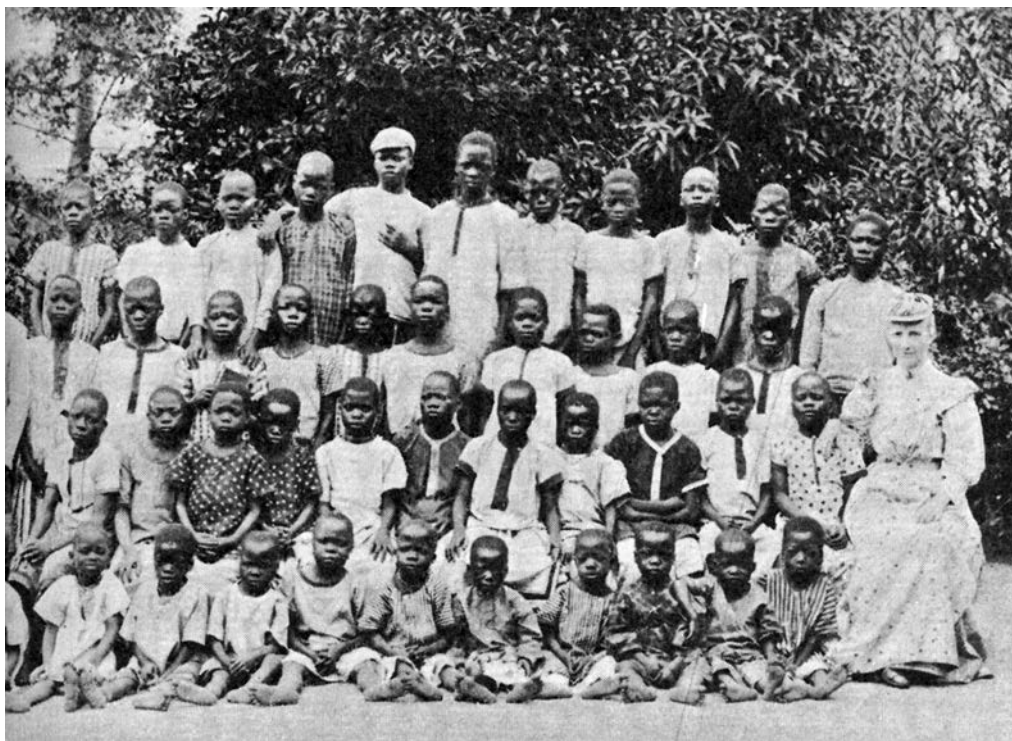
Byxorna är det enda föremål som diskuteras i den här artikeln, som jag inte haft möjlighet att undersöka för hand. Ändå spelade dess tillstånd som materialitet en roll för analysen. Som konservatorn tåligt förklarade för mig, hade det smidiga skinnnet efter mer än ett sekel i förvar förvandlats till oigenkännlighet. Vad som en gång varit ett praktiskt plagg var hoptorkat och stelt, på gränsen till pulverisering. De röda små band som använts för att dekorera och fästa med, var bleknade och spröda. Tog man i det skulle det förmodligen gå sönder. Jag tvingades inse att föremålet levde en motsägelsefull och tudelad identitet på museet: välbevarade, som beskrivning i arkivet och i magasinet, som sönderfallan-

de materia. Det gick inte längre att få undersöka och se den materialitet som auktoriserade dess nummer. Att regler och tabun skärps, när ett föremål i samlingarna hotar att försvinna, framstår som logiskt ur flera perspektiv. Sönderfallet hotade inte bara ett enskilt objekt, utan utgjorde också en attack mot den föreställning om evigt, konserverat liv som ger museet dess yttersta tyngd och trovärdighet. I kraft av detta isolerades det i förstärkt oerörbarhet.

I generalkatalogen beskrevs det avritade objektets funktion, satt i parentes, som en diskret viskning: "(troligen kvinnligt skydd för könsorganen)". Som en del av den kände frenologens – och rasbiologens – Retzius samling framstod plagget som utsatt och sårbart. Den lilla kvinnodräkten föreföll närmast som ett substitut för de frånvarande kroppar, vars integritet blivit kränkta av tidens förmenta vetenskaplighet. Men hur skulle jag tolka ett sådant spår

av intim och vardaglig femininitet, när jag förstått att det samlats av en kvinnlig missionär?

Ruth Walfridsson var en så kallad "missionärsbrud", hon kom till missionsfältet i nedre Kongo som nybliven fru, gift med den förste läkaren i den svenska Kongo-missionen. När han avled valde hon att stanna kvar och togs i bruk som lärare åt kvinnorna och barnen. På flera sätt var hon gränsöverskridande. Med söndagsskoleplanscher under armen, och iklädd klänning med hög hals och hatt, banade hon sig väg till avlägsna byar för att verka i en roll som, åtminstone hemma i Sverige, betraktades som maskulin: för att evangelisera.¹⁹ I Walfridssons brev till missionsvännerna i Sverige framkommer också att hon – med ett slags mentalt uppkavlade ärmar – gav sig på att transformera det lokala genuskontraktet: arbetsfördelningen som lät kvinnor arbeta på fälten och männen väva

Ruth Walfridsson med elever vid Mukimbungu missionsstation. Foto ur Jenssen-Tusch, Harald Skandinaver i Kongostaten. Köpenhamn: 1902–1905.

tyg, och de hävdvunna sätten att klä och pryda sig kvinnligt. Walfridsson stred inte för rätten att själv accepteras i en tillvaro som gjorde henne avvikande. Hon krävde något mer radikalt: att omgivningen skulle förändras tills olikheten försvann. En syförening, som skickat rutiga klänningar till hennes kvinnliga elever, tackas med ett vittnesmål som speglar ambitionen:

Jag delade ut och Augusta Andersson hjälpte dem att sätta på sig, och det blev ett provande och skrattande, så att aldrig har väl någon av er sett maken. Till slut hade de alla fått sina klänningar och de satte sig ned igen. Men vilken förvandling! Jag kände mig som i en annan omgivning och kom ovillkorligen att tänka på mannen, som hade varit besatt, sittande klädd och vid sina sinnen, så anständiga och trevliga sågo de ut mot förr. (Walfridsson 1896:261)

Eftersom flera av Walfridssons förvärv, som nämnt, var dolda bakom ett annat samlar-namn krävdes ett rekonstruktionsarbete för att få grepp om hennes samling som helhet.²⁰ Den statusfyllda samlaridentitet, som i många andra fall fått legitimitet och hållbarhet genom museets dokumentation, hade i detta fragmentariserats. Men också när den helhet en samling utgör inte knä-satts av arkiven, går den förstås att rekonstruera och ana samlaren i. Väl identifierad och sammanförd visade det sig att hennes samling skilde sig en del från de manliga missionärernas. Bara ett fåtal kraftladdade skulpturer och knyten ingår bland Walfridssons förvärv men desto fler textilier, smycken och bruksföremål. Lärarinnans aktiviteter och kontakter med kvinnor och barn avspeglas tydligt i elevarbeten (slöjdalster bestående av små flaskor gjorda efter europeisk modell), mängder av raffiatyger

och plagg, flätade armringar, mössor av ananasfiber, kammar av trä att sätta upp håret med, kalebasser, bärkorgar och kokkärl. Det skulle vara lätt att börja romanti-sera här: att bara se spår av delade vardagsbestyr och små gåvor mellan väninnor. Men Walfridssons förvärv framstår som ännu en materialiserad missionsberättelse: ett vittnesmål om stora – och i samlarens ögon underbara och Gudagivna – förändringar. Här fanns ju konkreta bevis på att människor lämnat ifrån sig det invanda och börjat ta till sig det nya! Medan de manliga missionärerna gjorde troféer av den gamla ordningens materialiserade andlighet, koncentrerade Walfridsson sitt samlarnit på de konkurrerande sätten att skapa femininitet.

Förvärvet av de små byxorna går att förstå som ännu ett led i ett eurocentriskt civilisationsprojekt. Samlingen som helhet må tänja på bilden av samlaren, men bidrar likafullt med en variant av det etnografiska samlandets etablerade perspektiv, ett materiellt berättande med envisa koloniala drag. Än en gång framstår de som tillverkat och klätt sig i plaggen som tacksamma mottagare av en bättre ordning, överräckt av vita och styrande aktörer. Att rollfördelningen inte behöver se sådan ut behöver kanske inte sägas. Med mitt femte och sista exempel får de magasinerade tingen vittna om en annan möjlighet.

När jag stötte till den runda asken, steg ett vitt pulvermoln genom ett hål i locket jag inte noterat förut.²¹ Vad jag först tagit för ett alldagligt förvaringskärl – sammanfogat av träspån i svepteknik – visade sig vara en rituellt invigd och välanvänd behållare för kraftladdade ingredienser. Den vita färgen på leran som yrde, antydde att det rörde sig om ännu ett verktyg för att hålla kontakt med de döda: en avancerad kommunikationsteknologi mellan åtskilda världar. Liksom de tidigare diskuterade skulpt-

En glimt av den kraftladdade askens innehåll. Föremål 1906.46.10, Etnografiska museet i Stockholm. Föremålsporträtt av Tony Sandin.

turerna var asken samlad i området kring Mukimbungu och skänkt av Laman till Naturhistoriska riksmuseets tidigare nämnda missionsutställning.

Min första reaktion – att blixtnabbt sätta tillbaka den – är förstås avslöjande. Det dröjde också en bra stund innan vi, som vid det här tillfället arbetade tillsammans, kom överens om att locket borde öppnas. Respekten för det musealas särskilda värde och ömtålighet spelade säkert en roll. Men nyfikenheten bromsades också av något mer, en känsla av närhet till något okänt och aningen skrämmande. Det övernaturliga och magiska verkar som bekant aldrig så respektingivande som när vi projicerar det på människor och platser som uppfattas som avlägsna. De många kraftladdade föremål, tillverkade av bondesamhällets rituella experter och bevarade på kulturhistoriska museer runtom i Norden, tycks inte lika självklart väcka en sådan

bävan. Kanske rörde sig populärkulturens skuldtyngha fantasier om exotiska tabun och övernaturlig hämnd någonstans i bakhuvudet? Tintin och Tutanchamon till trots lyfte vi ändå på locket.

Asken innehöll, vilket är typiskt för den här sortens objekt, en komposition av fragment från olika delar av naturen: kåda, en del av en orm, olikfärgade stenbitar, snäckor, fågeldun, fröskal, sönderrivna blad, glimmer, en sammantvinnad klump av röd och brun päls, skimrande insektsskal och – överallt – denna vita och finfördelade lera som tidigare troligen hållit ingredienserna samman.²² Därtill fanns tre element som verkade – på mig – som materiella punctum. Där låg en fönsterhake av europeisk typ, ett par skruvar och små bitar av papper med bokstäver på. Genom luppen kunde man se att texten var på svenska, men alltför sönderdelad för att kunna tydas. Av den mycket tunna papperskvaliteten att döma

kunde det röra sig om någon psalm eller bibelvers.

Förvåningen som slog mig var förstås lika belysande som tveksamheten inför att öppna locket. Föremålens närvaro i asken var i och för sig högst naturlig i en tid när saker som dessa, och andra europeiska, trängde in i vardagen med intensitet. Det går lätt att föreställa sig hur nya tekniker för att öppna mellan rum (fönsterhaken), föra samman det åtskilda (skruvarna) eller göra det frånvarande symboliskt närvarande (skriften), kunde spela en roll i ett sammanfattat medium mellan världar. Att jag ändå blev överraskad gjorde mig plågsamt medveten om att jag hade förväntat mig något annat: en blick på en alltigenom främmande och orört traditionell och naturnära värld. Som antropologijämnets klarögd självkritiker uppmärksammat tenderade de tidiga etnografiska praktikerna (dit samlandet och utställandet förstås hör) att förpassa de representerade folken utanför historiens tid. Områdena kring Kongofloden tillhörde de platser som konventionellt skildrades i vad Johannes Fabian (1983:80-87) har kallat "etnografiskt presens": en förment stillastående annorlundahet bortom förändringen och tiden. Textlapparna och de industritillverkade metallföremålen i asken tycktes stirra tillbaka mot och omöjliggöra ett sådant seende. Detta var punctum av det slag som punkterade.

Innehållet i asken var uppenbarligen inte statiskt utan vittnade om en specifik historisk situation: en turbulent och intensiv förändringsperiod, präglad både av kris och kreativitet (jfr. Ekholm-Friedman 1991). Kompositionen var också ett spår av en medveten aktivitet, där "det moderna" prövades och integrerades utan förnekandet av vad som var traditionellt.

Som tidigare antytts, kan det etnografiska samlandet (och utställandet) ses som

en form av återanvändning och tjuvkoppling av de koloniserades materiella expressivitet (jfr. Gustafsson Reinius 2005). Sammanfogandet av fragmenten från naturen och de, i sammanhanget, nya tingen i den studerade nkisin gjorde motstånd mot idén om detta som en privilegierad europeisk praktik. Uppenbarligen förekom också att kongoleser valde ut koloniserarens tings, avskilde dem från tidigare funktioner och fogade in dem i en egen betydelse-transformerande auktoritet och ordning. Med inspiration av Gayatri Spivakes (1988) ofta citerade fråga om hur det underordnade ska kunna tala, frestas jag att tänka på den kraftladdade asken som en sådan möjlighet, en subaltern samling.

Motståndsrön och förgänglighet

Att undersöka museiföremål handgripligt är en tidsödande och exklusiv verksamhet. För att lokalisera och hämta fram föremål ur de svenskkongolesiska samlingarna var jag beroende av utdragna arkivsökningar och hjälpsamma konservatorer. Om inte uppdraget ställts av de berörda museerna är det oklart om det alls varit genomförbart. Själv upplevde jag det som ett återvändande till ett något otidsenligt forskningsfält. Inom svensk etnologi, sköts (med vissa viktiga undantag) intresset för det materiella märkbart åt sidan från slutet av 1960-talet, när socialt liv och samtidskontexter sattes i centrum istället (Klein 1995:9f). Kanske pläderar jag för en metodgång som lever på lånad tid. Eller också har vinden redan vänt? Bara under det senaste året har ett par avhandlingsarbeten i ämnet haft befintliga museisamlingar som analytisk utgångspunkt (Palmsköld 2007, Larsson 2008). Efter några decennier där också discipliner, där samlande och museibyggnad varit formerande, vänt ryggen åt föremålsbestånden

finns alltså tecken på att de fått ny relevans. En mer övergripande kontext är det skifte som tycks ha skett inom samhällsvetenskaperna, vars tidigare ofta renodlade intresse för det sociala alltmer vänts mot en fokusering av det socialas materialitet (Miller 2005, Henare, Holbraad & Wastell 2006).

Under senare år har oroliga vindar nått ner i de välordnade förråden också på andra vis. I några fall har slutgiltigheten i föremålens destination på museerna ifrågasatts och hävts. Ett litet antal, medialt välbevakade och omsorgsfullt regisserade, så kallade repatrieringsfall tycks ha tagit form av ett slags (post)koloniala försoningsritualer. Den pågående satsningen med att göra samlingarna åtkomliga "digitalt" – som fotografier och beskrivningar – har både motiverats som ett sätt att göra samlingarna tillgängliga för en större allmänhet och som alternativ till bokstavliga återlämnanden. Som tidigare nämnt, gick en ökad demokratisering av museimediet vid slutet av 1800-talet hand i hand med att nya hinder restes mellan besökare och föremål (Classen & Howes 2006:201-202). Man får hoppas att den pågående process, genom vilken samlingarna görs tillgängliga i ett lättspritt och visuellt medium, inte får legitimera att de blir än mer svåråtkomliga som fysisk realitet. När konservatorer avskedas trots skriande bevarandebehov, vilket tyvärr sker på dagens underfinansierade svenska museer, lär det bli betydligt svårare att få tillgång till de konkreta tingena, exempelvis för forskning. Kan man ana en cynisk lösning på att "föremålsberget" vittrar ner: att låta det ske utan besvärande vittnen? Sedan kan man förstås fråga sig vad det gör om ett objekt försvinner fysiskt, när det väl är bevarat och dokumenterat på andra sätt. Nedbrytandet är ju en oundviklighet, även om museimediet kunnat förneka och motstå detta så övertygande att man

länge kunnat förtränga det. Jag hoppas att exemplen i den här artikeln kan läsas som ett svar.

Flertalet av de punctum som diskuterats har stigit ur den upplevda närvaro och mångsinnlighet som konkreta möten med föremål kan ge. Ögonblick av monotoni och tankspriddhet i magasinen har brutits av intryck, som ofta förvånat mig fysiskt innan jag uppmärksammat dem intellektuellt. Föremål har en förmåga att förmedla fragment av frånvarande mänskliga sammanhang och erfarenheter som något kroppsligt – och därigenom potentiellt särskilt drabbande. Mot bakgrund av att etnografiska samlingar har en envis historia som illustrationer av skillnader (och åtföljande värdehierarkier) framstår en sådan identifikationsmöjlighet inte som en oväsentlighet. Skulle det alls vara möjligt att projicera kravdröjande idéer om primitivitet på till exempel ett tumpiano om man tilläts spela på det? Att de svenskkongolesiska samlingarna (i likhet med många andra) blivit till i sammanhang, där skrivna källor nästan regelmässigt är formulerade av bara den ena parten – gör det också angeläget att vända sig till tingen som ett slags alternativa röster. Jag tänker inte påstå att de omdiskuterade exemplen erbjuder oomtvistliga vittnesmål om skeenden eller intentioner. Punctums förmågor är av andra slag: att skapa sprickor i fasaden, utrymmen för osäkerhet och tolkningsalternativ. Mönster och ordningar i de helheter som undantagen bryter mot – och därför tydliggör – blir möjliga att skärskåda i skarp ljus. Artikeln handlar inte bara om hur man kan öka förståelsen för enstaka föremål utan också om vad dessa kan berätta om den etnografiska samlingen som genre och om museet som historiskt fenomen.

Den västerländska föreställningen om föremål som betydelselösa och ytliga, vad

Daniel Miller (2005:5f) kallat ”tingens blygsamhet” är – som han också påpekar – inte bara en chimär utan också en grundläggande förutsättning för deras centrala kulturella roller. Medan det verbaliserade drar till sig uppmärksamhet och kritik förblir det materiella ostört och därför desto mer verksamt. Bruno Latour (1998:19-21, jfr Law 1994) har argumenterat – med inspirerande livlighet – för att de ”svarta lådor” som utgörs av (tillfälligt) förgivet tagna relationer och ordningar hålls samman genom nätverk mellan mänskliga och materiella aktörer: att makt växer och naturaliseras genom att översättas till materialitet. Museets auktoritet bygger, ovanligt uttalat, på hänvisningen till en värdeladdad och väldig materia: föremålssamlingarna. Ett stort antal föremål, sammanförda från olika delar av världen till ett centrum som väcker respekt genom deras mängd och försöken att ordna den, ger med ett sådant tänkande (en tillfälligt tagen förgivet) hållbarhet såväl åt samlarnas gärning och berättelser som åt de skillnader och vattendelare vi kommit att acceptera som naturliga, till exempel de mellan vetenskapliga ämnen, modernt och traditionellt, västvärld och koloniserade.²³ Myntets andra sida är att allianserna mellan socialt och materiellt också ger särskilda förutsättningar för idéernas och strukturernas försvinnanden.

En slutsats av den här artikeln är att den auktoritet och uttrycksfullhet som många av dessa föremål besitter är något som inte bara tingens första tillverkare och brukare utan också samlare och museimän använt sig av. Särskilt tydligt blir det kanske i de svenska missionärernas förhållande till de materiella aspekterna av kongolesisk andlighet. I den kulturella konfrontation, för att citera en formulering av Sigbert Axelsson (1970), som ägde rum i Kongo-staten stötte inte bara skilda livsstilar, etiska

koder och trosföreställningar samman. Där stångades också en protestantisk praktik, som satte ord och texter i centrum, med osedvanligt rika och nyanserade sätt att materialisera det andliga. Som Daniel Miller (2000:20 ff) påpekat är det immateriellas beroende av materialitet en regel som aldrig blir så uppenbar som i sammanhang när man är upptagen av att ge uttryck åt motsatsen: det andligas oberoende av materien. De svenska missionärerna riktade in mycket av sin förändringsiver (och i vissa fall aggressivitet) mot de komplexa materiella medel för att kommunicera med och göra det andliga närvarande, som nedre Kongo är välkänt för. Uppenbart drog de också retorisk nytta av dessa. Hur skulle ett lika omedelbart och fullständigt utplånande av det traditionella och invanda kunnat ha iscensättas om det inte vore för att relationerna till det andliga tog form av någonting konkret? Vardagens mönster och praktiker, tankar och idéer har en svårhanterlig tröghet. Det materiella spelar en roll i att garantera hållbarhet, men erbjuder *också* en möjlighet för den som är ute efter att förändra. Ting går att förstöra konkret, att samla in och flytta, märka, sortera, konservera och föra undan. Inte nog med det! Förflyttade till ett nytt sammanhang kan de också ge bokstavlig tyngd och auktoritet åt nya ordningar och värden. Den koloniala historien rymmer många exempel på hur relationer och tankevärdar som lokaliserats till ting, visat sådan sårbarhet. Men också de kulturella byggställningar som museerna rest framstår, när de blir synliga som materialitet, som möjliga (och kanske till och med dömda) att monteras ner.

Nicholas Thomas, som intresserat sig för de skiften av betydelser och funktioner som rituella artefakter från Stilla havsområdet genomgått i Europa, menar att etnografiska objekt framstår som ”promisku-

ösa”(1991:27). Utan friktion och oändligt flexibelt tycks de ju ha lånat sig till så många olika berättelser och meningssammanhang. Den norske antropologen Thomas Rio (2002:58 f) motsätter sig den pessimistiska beskrivningen och föreslår istället att etnografiska objekt kan fungera som *dubbelagenter*. Hans exempel rör etnografiska samlingar från Oceanien. Men också när det gäller de kongolesiska ting, som förflyttades till Sverige för cirka hundra år sedan, är jag böjd att hålla med. De samlingar som tycks vila så stillsamt på hyllorna i magasinerna är varken passiva eller tiggande. Bryter man det tillstånd av isolering som annars omger (och tycks hota att tättna kring) dem, visar de sig rymma frön till motstånd mot ordningar och berättelser de satts att ge legitimitet.

Noter

1. Artikeln är ett delresultat av forskningsprojektet ”Förfadern i montern. En postkolonial analys av svenska museisamlingar från Kongo” som erhållit finansiering av Riksbankens Jubileumsfond. Resonemanget är en vidareutveckling av en muntlig presentation vid Etnolog- och folkloristkongressen *Metamorfoser*, som hölls i Stockholm, juni 2006. En kortare version på franska är publicerad i *Ethnologie française* Sweden-Sverige 2: 2008: 301-313 och en senare på engelska är under utgivning i *The Senses & Society* (2009). Jag vill tacka för all hjälp jag fått från den kunniga och trevliga personalen på Etnografiska museet i Stockholm och Världskulturmuseet i Göteborg, särskilt Carl-Axel Silow för ett mycket stimulerande och lärorikt samarbete, Anders Björklund, som inspirerade och hjälpte mig att öppna dörrar och Wilhelm Östberg, som läst och gett klarsynta kommentarer på tidigare versioner av texten.
2. Idag har man på många museer övergett beteckningen föremålsmagasin och refererar istället till förråden av samlingar som föremålsarkiv: en uppgradering som betonar föremålens roller som källor till kunskap. Jag sympatiserar med synsättet men väljer att använda mer allmänt etablerade uttryck som förråd och magasin för att inte skapa begreppsförvirring hos läsaren.
3. Den kvalitativa inventeringen genomfördes med finansiering av Statens Kulturråd och på uppdrag av Statens Museer för Världskultur under 2003. Utöver mig var en på myndigheten anställd antropolog engagerad i arbetet, Carl-Axel Silow, vars rapport från inventeringen (Silow 2005) kan laddas ner från Statens museers för Världskultur hemsida.
4. Republique Democratique du Congo, efter huvudstaden ofta kallad Kongo Kinshasa, hette tidigare Zaire och som koloni Belgiska Kongo och före dess, Kongostaten. Området var före kolonisationen uppdelat i flera olika mindre samhällen och större riken, däribland kungariket Kongo.
5. Föremål 1907.8.39, Etnografiska museet i Stockholm. Skulpturen är en *nkisi nkondi* (kikongo), en typ som i Europa ofta kallats spikfetisch.
6. Föremål 1890.6.20, Etnografiska museet i Stockholm.
7. Hochschilds bestseller bygger på och populariserar historisk forskning om det koloniala intrångets mörkaste sidor. Hochschild menar att den kongolesiska befolkningen under fyrtio år minskade med tio miljoner genom direkta och indirekta följder av det koloniala intrånget. Enligt vissa kritiker är detta en överskattning, som bygger på ofullständig statistik. Andra uppskattar att det mycket väl kan ha rört sig om ännu fler.
8. I Norden kan den också exemplifieras av vandringsutställningen *Kongospår*. Det rör sig om ett nordiskt samarbete för att sprida ökad kunskap om nordbornas delaktighet i en ökad kolonisationsprocess, en utställning producerad av Riksutställningar och de etnografiska museerna i Oslo, Köpenhamn, Helsingfors och Stockholm. Den är finansierad av Nordisk kulturfond och visades senast på Världskulturmuseet i Göteborg.
9. Föremål 5755 i samling 2837, Världskulturmuseet i Göteborg.
10. Föremål 1906.46.01-04, Etnografiska museet i Stockholm.
11. Brev från Karl Edvard Laman till Erland Nordenskiöld daterat 10 september 1906. Nordenskiölds tjänstekorrespondens, Etnografiska museets arkiv.
12. Handskrifterna, som är på kikongo, finns bevarade på Riksarkivet i Stockholm.
13. Kongokonferensens protokoll 1907. § 22. Missionskyrkans arkiv.
14. Samling 1943.1, Etnografiska museet i Stockholm.
15. Förmål 1943.1.41, Etnografiska museet i Stockholm.
16. Exempelvis Ludvig Selanders från 1934, Etnografiska museet i Stockholm.
17. Sammanställning över samlingar på Etnografiska museet i Stockholm, förvärvade från områden tillhöriga dagens båda Kongostater. Upprättad av artikelförfattaren. Etnografiska museets arkiv och i författarens ägo.

18. Föremål 1897.8.9, Etnografiska museet i Stockholm.
19. Om kvinnoroller i den svenska missionen se Karin Sarjas (2002) avhandling om missionärer i Natal och Zululand.
20. Walfridssons förvärv vid Etnografiska museet i Stockholm är fördelade i Retzius 1894.3, 1897.11, Walfridsson 1894.10 och 1900.12.
21. Föremål 1906.46.10, Etnografiska museet i Stockholm.
22. Den fullständiga innehållsförteckningen är gjord av Åsa Norman, som vid denna tidpunkt arbetade med att dokumentera samlingarna.
23. Resonemanget om samlingarna som materialitet och om arkivets och magasinets medierande roller är mer utvecklat i artikeln "Innanför branddörren: etnografiska samlingar som medier och materialitet" (Gustafsson Reinius 2008b).

Litteratur

- Axelsson, Sigbert 1970. *Culture confrontation in the lower Congo: From the old Congo kingdom to the Congo independent state with special reference to the Swedish missionaries in the 1880's and 1890's*. Gummessons, Stockholm. (Diss).
- Barthes, Roland 2006. *Det ljusa rummet: Tankar om fotografiet*. Afbeta, Stockholm. (första utgåvan *La chambre claire* 1981).
- Bennett, Tony 1995. *The Birth of the museum: History, theory, politics*. Routledge, London/New York.
- Cannizzo, Jeanne 1998. "Gathering souls and objects. Missionary collections", I: *Colonialism and the object: Empire, material culture and the museum*. Red. av Tim Barringer & Tom Flynn, Routledge, London/New York, s. 153–166.
- Classen, Constance & Howes, David 2006. "The Museum as Sensescape: Western Sensibilities and Indigenous Artifacts", I: *Sensible Objects: Colonialism, Museums and Material Culture*. Red. av Elizabeth Edwards, Chris Gosden & Ruth B. Phillips. Berg, Oxford/New York, s. 199–222.
- Ekholm-Friedman, Kajsa 1991. *Catalogue and Creation: The transformation of an African culture*. Harwood Academic Publishers, Chur. (Diss).
- Fabian, Johannes 1983. *Out of our minds: Reason and madness in the exploration of central Africa*. University of California Press, Berkeley.
- Fabian, Johannes 1998. "Curios and curiosity: Notes on reading Torday and Frobenius", I: *The Scramble for Art in Central Africa*. Red. av Enid Schildkrout & Curtis Keim. Cambridge University press, Cambridge, s. 79–108.
- Flodén, Svante August 1933. *Tata Flodén berättar Kongominnen 1*. Svenska missionsförbundets förlag, Stockholm.
- Gustafsson Reinius, Lotten 2005. *Förfärliga och begärliga föremål. Om tingens roller på Stockholmsutställningen 1897 och Etnografiska missionsutställningen 1907*. Etnografiska museet, Stockholm.
- Gustafsson Reinius, Lotten 2008a. "La leçon des choses: Grammaire cachée des collection congolaises dans les musées suédois", I: *Ethnologie française*, Sweden-Sverige 2: s. 301–313.
- Gustafsson Reinius, Lotten "Innanför branddörren: om etnografiska samlingar som medier och materialitet", I: *Mediernas kulturhistoria*. Red. Solveig Jülich, Pelle Snickars och Frans Lundgren. Statens arkiv för ljud- och bild, Stockholm. Under utgivning 2008.
- Henare, Amiria Holbraad, Martin & Sari Wastell (Red) 2006. *Thinking through things: theorising artefacts ethnographically*. Routledge: London/New York.
- Hochschild, Adam 1998. *King Leopold's ghost: a story of greed, terror, and heroism in Colonial Africa*. Houghton Mifflin, Boston.
- Howes, David 2005. "Introduction", I: *Empire of the senses: The sensual culture*

- reader. Berg, Oxford/New York, s.1-17.
- Jenssen-Tusch, Harald, 1902–1905. *Skandinaver i Congo: svenske, norske og danske Maends og kvinders virksomhed i den uafhaengige Congostat*. Gyldendalske Boghandel/Nordisk forlag, Köpenhamn.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, 1998. "Objects of ethnography". I: *Destination Culture: Tourism, museums, and heritage*. University of California Press, Berkley, s. 17-78.
- Klein, Barbro 1995. "Fragment och materialiserade minnen – om föremål, estetik och folklivsforskning", I: *Ting, kultur och mening*. Red. av Åke Daun. Nordiska museets förlag, Stockholm, s. 9–30.
- Lagergren, David 1970. *Konflikt i Kongo: Mission och stat under gummikrisen*. Westerbergs förlag, Hässleholm. (Diss)
- Larsson, Marianne 2008. *Uniformella förhållningar: hierarkier och genusrelationer i Postens kläder 1636–2008*. Nordiska museets förlag, Stockholm. (Diss).
- Latour, Bruno 1998. "Den store Leviatan isärskruvad: hur aktörer makrostrukturerar verkligheten och hur sociologer hjälper dem att göra det" (Med Michel Callon). I: *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Nerenius & Santérus förlag, Göteborg. (Första utgåvan 1981).
- Latour, Bruno 2002. "What is iconoclash? Or is There a World Beyond the Image Wars?" I: *Iconoclash: Beyond the image wars in science, religion, and art*. Red. av Bruno Latour & Peter Weibel. Karlsruhe, ZMK/Center for Art and Media, MIT Press, Cambridge Mass., s. 14-37.
- Laman, Karl Edvard 1907. *Några drag ur Kongofolkets lif från Svenska missionsförbundets arbetsfält i Kongo*. Illustrerade missionsskrifter 1, Stockholm.
- Law, John 1994. *Organizing modernity*. Blackwell, Oxford/Cambridge.
- MacGaffey, Wyatt, 1991, *Art and healing of the Bakongo*. Folkens museum-Etnografiska, Stockholm.
- MacGaffey, Wyatt, 1994. *Astonishment and Power*. Smithsonian Institution Press, Washington. (Utställningskatalog).
- Mauss, Marcel 1990. *The gift. The form and reason for exchange in archaic societies*. Routledge, London. (Första utgåvan, *Essai sur le don* 1923/24).
- Miller, Daniel, 2005. *Materiality*. Red. av Daniel Miller. Duke University Press, Durham, NC.
- Nordenskiöld, Erland 1906. "Om insamlandet af etnografiska föremål". Appendix till *Ymer* 1906, häfte 4.
- Palmsköld, Anneli 2007. *Textila tolkningar: om hängkläden, drättar, lister och takdukar*. Nordiska museet. Stockholm. (Diss.)
- Rio, Knut 2002. "Eksotiske genstander og deres museumshistorie". I: *Tingenes tale. Inspill til museologi*. Bergen Museum/Universitetet i Bergen, Bergen.
- Sarja, Karin 2002. "Ännu en syster till Afrika". *Trettiosex kvinnliga missionärer i Natal och Zululand 1876-1902*. Studia Missionalia Svecana LXXXVIII, Uppsala. (Diss.)
- Schildkrout, Enid & Keim, Curtis (Red), 1999, *The Scramble for Art in Central Africa*. Cambridge University press, Cambridge.
- Silow, Carl-Axel 2005. Survey of Congo Culture in Sweden. [Online]
- Statens museer för Världskultur. URL: <http://www.smvk.se/smvk/jsp/polopoly.jsp?d=1260&a=5861> [Senast kontrollerad 25 September 2008]
- Spikav, Gyatri 1988. "Can the subaltern speak?", I: *Marxism and the interpretation of culture*. Red. av Cary Nelson &

- Lawrence Grossberg. Macmillan Education, Houndmills.
- Svinhufvud, Axel, 1942 *I Kongostatens tjänst*, Lindfors, Stockholm.
- Söderberg, Bertil 1985. *Karl Edvard Laman: missionär – språkforskare – etnograf*. Svenska missionsförbundet, Stockholm.
- Thomas, Nicholas 1991. *Entangled objects: Exchange, material Culture, and Colonialism in the Pacific*. Harvard University Press, Cambridge/London.
- Tygesen, Peter 2005. *Kongospår: Norden i Kongo – Kongo i Norden*. Etnografiska museet, Stockholm. (Utställningskatalog).
- Walfridsson, Ruth, 1896. "Från Kongo". I: *Missionsförbundet* nr. 17, 1 september, s. 258-262.
- Wastiau, Boris 2000. *Exit Congo Museum: An Essay on the 'Social Life' of the Masterpieces of the Tervuren Museum*. Royal Museum for Central Africa: Tervuren. (Utställningskatalog).
- Östberg, Wilhelm 2002. *När Afrika kom oss nära*. Etnografiska museet, Stockholm.
- Opublicerade källor**
- Etnografiska museets arkiv*
Djurgårdsbrunnsvägen 34, Stockholm
 Föremålssamlingar och fotografier
 Förteckningar och kataloger över samlingar.
 Korrespondens mellan museiintendenter och samlare.
- Museets för Världskultur arkiv*
Ebbe Lieberharts gatan, Göteborg
 Föremålssamlingar
 Förteckningar och kataloger över samlingar
- Svenska missionskyrkans arkiv*
Tegnérsgatan 8, Stockholm
 Kongokonferensens protokoll
 Fotografier